

Sønderjydske Kirkegaarde.

Af Havearkitekt Johannes Tholle.

Ingen Del af det genforenede Danmark er saa rig paa Kirkegaarde som de sønderjydske Landsdele, og intetsteds staar Historien at læse tydeligere end paa disse. Det er ikke saa meget den fjerne Fortid, der her berettes om, skønt ogsaa om den fortæller Oldtidshøjene. Men fra den historiske Tid meddeler Kirkegaarde og Begravelsespladser af vidt forskellig Art, hvorledes Landsdelene var de omstridte Bestanddele af det danske Rige, og hvorledes det sønderjydske Muld gemmer Støvet af dem, der kæmpede den blodige Kamp for Land og Rige, foruden at de gemmer Minder om dem, der stred Dagliglivets Dont i fredelig Færd under skiftende Nationalitets-

Gunnar Hammerich: Parti fra Haderslev, 1930.

mærker. Her ligger da foruden de egentlige Kirkegaarde omkring Landsby- og Købstadkirker eller udenfor Købstædernes Omraade de nye Kirkegaarde, Begravelsespladser og Kirkegaarde fra de slesvigske Krige, hvor Ven og Fjende ofte hviler sammen, – hvor en eller flere Faldne er begravet i en lille Tuegrav ved Alfarvej eller bag Havens Blomsterhegn, – hvor Mindesten med et fremmed Sprog melder om en tapper Dansker, eller en dansksproget Mindesten hilser de faldne Fjender. Her ligger de to Slags Kirkegaarde, som Verdenskrigen lagde i sit blodige Spor: Kirkegaardene for dem, der døde under Fangenskab og Pleje i de sønderjydske Landsdele, det være sig Folk fra det asiatiske Rusland, fra England og Frankrig eller Repræsentanter for exotiske Folkeslag, – og Kirkegaardene for dem, der aldrig fandt hjem til deres Kære, men hvis Grave beredtes i Frankrigs og Flanderns Sletter, i Karpaternes Bjerge, ved Gallipolis blaanende Hav eller i Sumpene mod Øst, – Kirkegaarde, der er Mindekirkegaarde for de 6000 Sønner af sønderjydske Hjem. Hver for sig er disse forskellige Kirkegaarde et Emne, der er en omfattende Behandling værdig, og hver for sig har Krigskirkegaardene og de ensomme Begravelsespladser ved Bøffelkobbøl, ved Dybbøl og andre Steder ofte været omtalt og beskrevet. Idet vi agter ved anden Lejlighed at omtale ogsaa de Kirkegaarde, som skabtes af de slesvigske Krige og dem, som Verdenskrigen bragte Sønderjylland, skal der ved denne Lejlighed, hvor „Foreningen for Kirkegaardskultur“ afholder sin Generalforsamling i Stiftsbyen for Haderslev Stift, bringes en Omtale af de sønderjydske Kirkegaarde, som ligger omkring Landsbykirker og i og ved Købstæder og Flækker, – nærmere betegnet: De egentlige Kirkegaarde.

Det havde været Redaktionens Agt, at en Artikel om sønderjydske Kirkegaarde skulde behandle deres Historie, deres Lovgivning og Indretning gennem Tiderne samt give et Overblik over Tilstandene i vor Tid sammenlignet med det øvrige Land, og man rettede i den Anledning en Forespørgsel til flere af Sønderjyllands kendte Personligheder, om hvem man vidste, at de enten havde et godt Kendskab til Landets Historie i Almindelighed eller til Landets Kirkehistorie i Særdeleshed. Da en Opfordring om at skrive denne Artikel ikke kunde besvares imødekommende fra saadanne Kilder, rettede man en Opfordring til de fleste af de Sognepræster, som havde virket ogsaa under Fremmedherredømmet i Haab om, at man ad denne Vej maatte kunne faa indhentet Oplysninger i Sagen. Ej heller denne Opfordring gav synderligt Resultat, og det er saaledes falden i Redaktionens Lod at fremføre, hvad man ad andre Veje har kunnet skaffe oplyst om Sønderjyllands Kirkegaarde, deres Historie og Udvikling, en Omtale, der derfor maa blive adskilligt mindre omfattende end oprindeligt tænkt. Idet vi ganske forbigaar de Begravelser, som ikke henhører under Begrebet Kirkegaarde, altsaa ogsaa Oldtidsbegravelserne, samt Krigsminderne paa Kirkegaardene, skal vi da i det følgende i meget korte Træk følge Udviklingen af de sønderjydske Kirkegaards- og Begravelsesforhold til vore Dage. –

Naar man, som almindeligt er, gaar ud fra, at Jydske Lov af 1241 ogsaa har gældt for Sønderjylland, har dennes Bestemmelser om, at der paa de Begravelsespladser, som indrettedes omkring de kristne Kirkebygninger i Slesvig, skulde herske Fred, og at der paa disse ikke maatte begraves visse Forbrydere, ogsaa gjaldt for disse Egne, og vi har formentlig her den ældste Bestemmelse om Kirkegaardene i Landsdelene. Hvorledes ellers disse Kirkegaarde omkring Kirker og Klostre var indrettet, ved vi praktisk talt intet om, og det vilde i denne korte Artikel ikke være muligt at komme

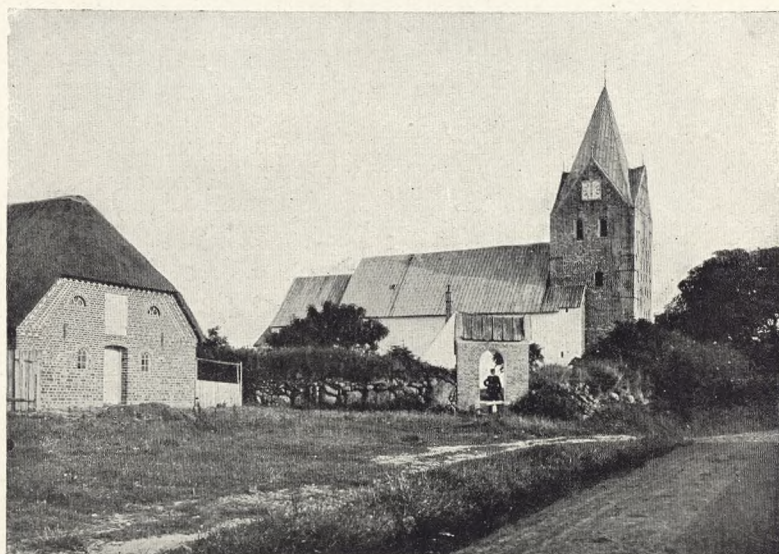

nærmere ind paa, hvorledes man tænker sig Begravelsespladsernes almindelige Udvikling gennem Middelalder og Nyere Tid. Her maa nøjes med at henvise til Forfatterens Artikel om dette Spørgsmaal, trykt i „Havekunst“ og udsendt som Sært tryk: „Den danske Begravelsesplads' historiske Udvikling“, 1925, hvortil knytter sig et Kilderegister.

Af Enkeltheder i Udviklingen skal nævnes:

En mindre Ændring til Begravelsesforholdene af 1241 giver Viborg Landsting ved sin Dom af 1475, hvorefter ingen, uden at Biskop og Bymænd eller Kongen og hans Dommer har billiget det, maa begravnes i uindviet Jord, og ved at der i 1521 ud-

Gammel Gravsten fra Føer.

stedtes Forbud imod Afholdelse af Marked paa Kirkegaardene, – ikke uden Grund, eftersom den tiltagende Handel trængte sig ind paa dette hellige Omraade. Fra 1539 havest Forordningen om at jorde Lig, der omhandler Ringning med Klokker, Ligtale etc. etc., og specielt for Hertugdømmerne havest den første Bestemmelse om Kirkegaarde fra 9. Marts 1542, hvori det bl. a. hedder, at Kirkegaardene skal holdes fri for Heste, Køer, Svin o. l., eftersom Kirkegården er de Dødes Hvilested og bør være hellig. Iøvrigt fulgtes Reformationen i Hertugdømmerne og Kongeriget ikke ganske ad, og det gejstlige Styre var noget forskelligt. Det skal nævnes, at Enklaverne

Øverst: Nordborg, nederst: Ballum.

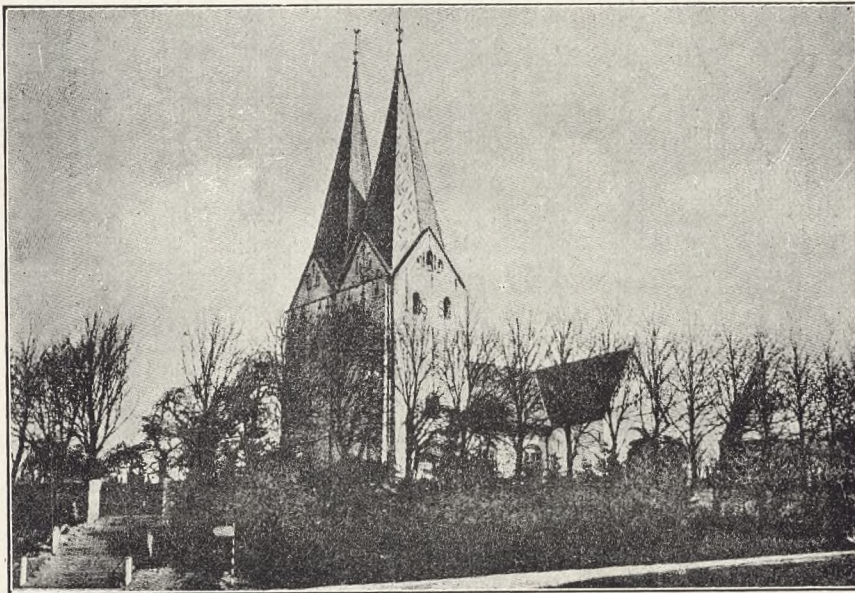
hørte under Kongeriget og under kongerisk gejstligt Styre, ligesom Tørninglen, Als og Ærø med Undtagelse af Sønderborg og Kejnæs. En Tid var Als og Ærø en Del af Odense Bispedømme, – senere fik de deres egen Biskop, og denne boede en Tid i Ketting paa Als. Dette forskellige gejstlige Styre har kunnet give forskellige Udslag, og navnlig mener man at maatte henføre visse Traditioner for Jordefærden til disse Forhold, hvorom senere.

Analogt med, hvad Danske Lov af 1683 bestemmer for Kongeriget, bestemtes ogsaa i et Reskript fra 1687 for Holsten og maaske Slesvig, nemlig at Gejstlige skulde

Øverst: Rødding, nederst: Dybbøl.

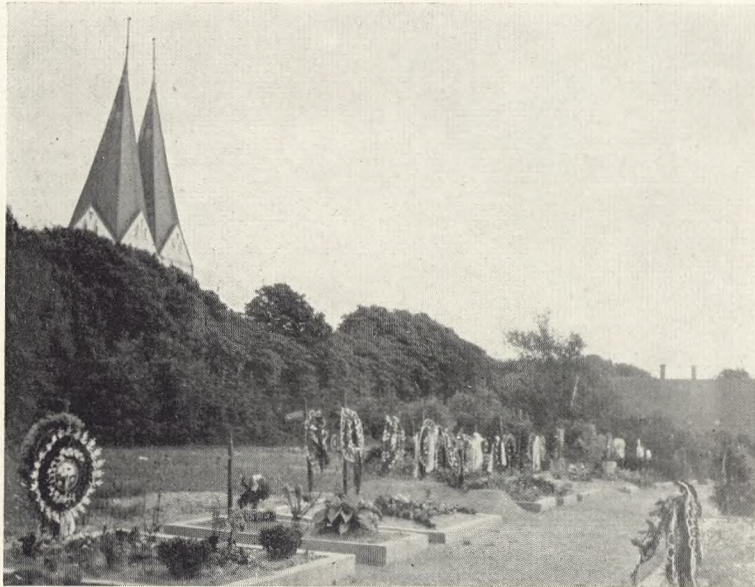
have gratis Gravplads; men ligesom i Kongeriget bekymrer man sig efter Reformationen i Almindelighed kun saare lidt om Kirkegaardenes praktiske Indretning, Indhegning o. s. v., og Kirkegaardene var derfor ofte i et frygteligt Forfald og af et ganske usømmeligt Udseende og Indretning. Datiden tillod Begravelser i Kirkerne, og disse tog stærkt til i 17-Tallet, saa det efterhaanden gav ganske utaaelige Forhold. De Reskripter, Plakater og Bekendtgørelser, som udstedtes (1741, 1751, 1753 og 1830), angik nærmest kun Jordefærd og influerede ikke afgørende paa Kirkegaardenes Udseende og Indretning, og først Politiforordningen af 1. November 1871 tog sig lidt af Gravstedernes Anbringelse, ligesom en samtidig Forordning stillede visse sanitære Krav angaaende Udvidelser af bestaaende Kirkegaarde eller Indretning af nye. Det skal saaledes nævnes, at der fordredes en Gravdybde af 1-1½ m, 10 cm Afstand mellem Gravene, en Fredningstid paa mindst 25 Aar, og en Nummerering og Protokollering. De sanitære Forhold vedrørende Udvidelser angik særligt Grundvandsstand, og de gentoges i en Forordning af 1890. I 1881 kom et Regulativ angaaende Indretning af Familiebegravelser noget i Lighed med, hvad der gjaldt for danske Landsbykirkegaarde, hvor der fulgte et Familiegravsted med de enkelte Gaarde, og endelig kom i 1892 „Grundtræk“ for Prøvning af Projekter angaaende Nyanlæg og Udvidelser af Kirkegaarde i Landsbyer, hvori det fremhæves, at der skal udfærdiges et Kort over Arealet, samt omtales Ekspropriationsregler etc. etc. De sanitære Forhold berøres ogsaa; men iøvrigt er Fordringerne i saa Henseende meget beskedne, og om en omhyggelig Indrettelse af Kirkegaardene beskæftiger man sig ikke. I Virkeligheden er her som i Kongeriget Kirkegaardene næsten overladt til Tilfældighedernes Indflydelse, og ligesom i Kongeriget har Kirkegaardslovgivningen været saare mangelfuld, – ja, Kirkegaarden er i egentlig Forstand bleven misrøgtet fra Autoriteternes Side. Først Kirkelovene af 1921 og den deraf fremkomne kongelige Resolution af 1927 om Indretning af Kirkegaarde har fastslaaet visse beskedne Minimumskrav, der peger imod og muliggør en bedre Udvikling af Kirkegaardene saavel i det tidligere Kongerige som i de genforenede Landsdele. De Beretninger, som er indkommen fra sønderjydske Sognepræster, og som er stillet til Raadighed for Redaktionen, bekræfter alle, at Kirkegaardene der i Almindelighed har været stærkt forsømte til op mod vor Tid, men at der nu synes at være en betydelig Bedring at spore, – nogle henfører Bedringen til de sidste to Menneskealdre, andre til en endnu yngre Periode. –

Som et karakteristisk Træk fra Sønderjyllands Egne fortæller afdøde Pastor Feilberg (Valsbøl), hvorledes Konerne der omkr. 1850–80 sædvanligt Pinselørdag gik til Kirkegaarden, hvor Gravene blev opsatte, Kanterne blev afstukne, og Sand blev strøet over Gravstedet. I dette Sand stak man saa afskaarne Blomster ned, og dermed var Graven pyntet til denne Højtid, – en Pynt, der vel kunde være smuk i Øjeblikket, men som naturligvis var saare ubestandig og allerede Pinsedag havde tabt en Del af sin Glans. Lignende Forhold har man praktiseret paa Ærø til op mod vor Tid, og det skal anføres som Udtog af et Forslag til Reglement for Ærøskøbing Kirkegaard (1830), at „Det staar enhver frit for at beplante deres Grave med levende Blomster, eller paa anden anstændig Maade at pryde dem med døde Blomster eller Græs i Figurer“. – Pastor Feilberg beretter ogsaa om, hvorledes man i Sønderjylland i forrige Aarhundrede endnu brugte den fra Katolicismen stammende Sjæleringning, skønt Reformationen havde forbudt en saadan. Fra Ærøskøbing ved man at berette om, at der endnu i Begyndelsen af 18-Tallet holdtes en Slags Sørgeomme der for den

Døde, – ogsaa et Levn fra Katolicismens Dage, – hvilket alvorligt blev paatalt fra Autoriteternes Side. Ringning over den Døde bruges endnu i visse Sogne Vest paa og i Vejen, og det er ogsaa karakteristisk fra flere af disse Egne, at man „bærer Lys“ til Kirken for den Døde. Dette er ofte store Vokslys (Alterlys), der tidligere brændte ved Kisten, som henstod i Hjemmet, og derefter blev de ført med Ligtoget til Kirken og med Skjold og Sørgeflor anbragtes paa Kirkens Alter. Dette Skjold er et Metalskjold (se Illustr. S. 44), hvorpaa foruden den Afdødes Navn og Data er skrevet et Skrift-

Øverst: Løjt Kirkegaard; nederst: Broager Kirkegaard.

sprog. Sine Steder fornyes Lysene efter Evne og Lyst, – andre Steder erstattedes de, naar de er udbrændt, med imiterede Trællys, hvorpaa Skjoldene da fæstes, og Lys og Skjold anbragtes da paa en Hylde langs Kirkens nordre Væg, – saaledes var bl. a. Emmerlev lange Kirkes Nordvæg samt Korets østlige Væg i Tiden straks efter Genforeningen ganske besat med Trællys og Skjolde, hvortil kom senere Aars Perlekranse, som ogsaa var ophængt der. Disse Sager blev ført ud af Kirken i 1923.

Brugen af Perlekranse og tørrede Blomster er nord saavel som syd for Konge-

Øverst: Broager Kirkegaard med Udvidelsen; nederst: Nybøl Kirkegaard.

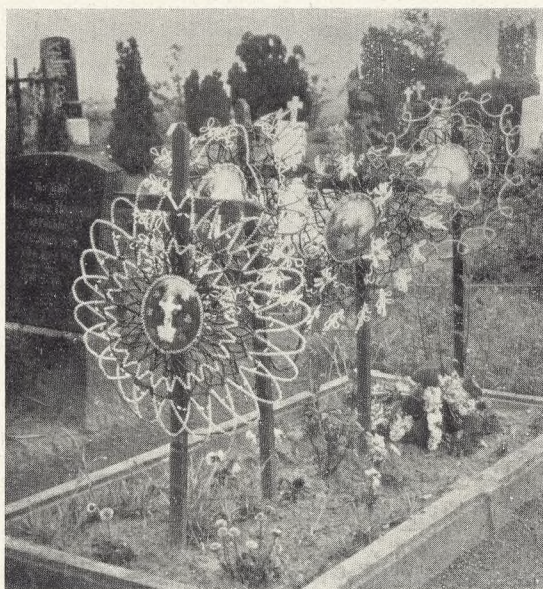
Begge Fotos: Juni 1930.

aaen brugt endnu i vore Dage, og foruden at de er almindelige i Sønderjylland, er de ogsaa meget almindelige i visse Dele af Nordjylland, særligt i Eggen mellem Randers og Viborg, hvor de næsten hører til den almindeligste Gravstedsudsmykning. Disse Kranses Fremkomst skyldes dog næppe et Karaktertræk hos Befolkningen, men er formentlig kun Udtryk for en bestemt Smag samt en Mangel paa Tro paa, at levende Blomster vil trives godt og smukke bedre. Kransenes Udstyrelse med katolske Motiver viser, at de er en importeret Vare, og som saadan kan man ogsaa betragte

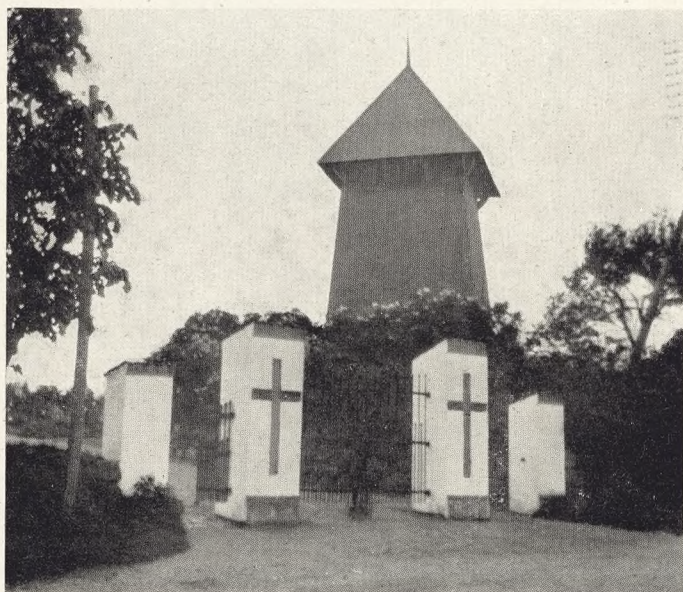
Øverst: Majbøl Kirkegaard; nederst: Gravgaard paa Flensborg nye Kirkegaard.
Begge Fotos: Juni 1930.

Almuens ukritiske Anvendelse af dem i vor Tid. Det er kendt bl. a. fra Egne paa Als, at den stedlige danske Befolkning i ældre Tid kun daarligt forligte sig med disse Kranse, men at det hos Tyskerne var Skik, at Familien bragte en eller flere Perlekranse til Graven, hvor de da ophængtes paa et spinkelt Trækors, der var anbragt til samme Brug. Da dog nogle Danske ogsaa brugte denne Skik, vilde de andre ikke staa tilbage, men bragte ogsaa deres Perlekranse til Graven, og selv om denne Skik nu atter er i Aftagende baade her og der, er den dog bestandigt et meget karakteristisk Træk paa disse Kirkegaarde, – ligesom den tilsvarende Ophængning af Kransebaandene i Sønderborg og Flensborg (se Billederne ovenfor).

* * *

Øverst: Sønderborg Kirkegaard; nederst: Perlekranse, Majbøl Kirkegaard, Als.
Begge Fotos: Juni 1930.

Det er Redaktionens Haab, at vi Tid efter anden kan bringe en udførligere Omtale af de sønderjydske Kirkegaarde hver for sig, og bl. a. er stillet en saadan i Sigte for Haderslevs Vedkommende. Uden derfor paa nærværende Tidspunkt at skulle komme ind paa en Beskrivelse af de enkelte Kirkegaarde skal der her erindres om, at adskillige af disse har højst karakteristiske Træk eller Enkeltheder. Særligt gælder dette for Brødremenighedens Kirkegaard i Christiansfeld, hvor de ensartede Gravsten, ordnet i regelmæssige Rækker, under de smukke Lindealleer uden Blomstersmykke paa Gravene giver en egenartet og smuk Stemning. Disse Grave sløjfes aldrig.

Her skal ogsaa mindes om mange vestlige Sognes smukke Kirkegaardsportaler, Træklokketaarne paa Broager, Majbøl, Vondsbæk m. fl. Kirkegaarde, og de smukke Ligsten paa Romø og Før (se S. 35), Gravliggerstene paa Emmerlev etc. I Forbin-

Øverst: Lindealle, Haderslev Assistens Kirkegaard; nederst Indgangsparti og Klokketaarn, Majbøl, Als.
Begge Fotos: Juni 1930.

delse med disse skal anføres, at ogsaa Ligtræer (se V. K., Aarg. V, S. 114-24) har været brugt i Sønderjylland, og at Støbejernskors og Smedejernsmonumenter ligesom spinkle Trækors har været almindelige til vore Dage.

* * *

I Slesvig By fik Norden sin første Kirke, og gennem Slesvigs Heder og de gamle Færdselsveje banede den kristne Kirke sig Vej mod Nord. I Kirkens Spor fulgte Munkene, der hegnede Pladsen omkring Kirken til de Dødes Ære og Fred. Siden da kom Wittenberg-Reformatoren med sine Ideer, der bl. a. foruden saa meget godt ogsaa skabte Despekten for Gravene i Kirkens Ly, og andre germanske Ideer fandt Vej over Slesvig til os. Sikkert har Sønderjylland paa dette som paa saa mange andre Omraader været den Formidler af sydligere Egenes Ideer, som vi maa takke for, at ikke alt er sluppen gennem den Sigte, det maatte igennem her, og vi kan sikkert ogsaa takke Sønderjyderne for, at de har været med til at bringe Kirkegaardskulturen frem her hos os. Det almindelige Buksbommotiv paa og omkring Gravene er nu lige saa kendt ved Skageraks stormende Vand som ved Bodensøens stille Bredder, og omend den nyeste Tids Kirkegaardskultur særligt kan takke Staden København for sit Eksempel paa en høj Grad af Kultur, har dog baade her og i Sønderjylland Eksempler fra Hamborg og andre Sønderjylland nærliggende Byer baaret sine Sten til den Bygning, som nu staar. Som Overgangsled fra germansk til dansk Type maa vi betragte de sønderjydske Kirkegaarde med deres Trækors og Perlekranse, — en dansk Anvendelse af sydligere Egenes Værdier paa Kirkegaardskulturens Omraade.

Skjold fra Møgeltønder Kirke (se Teksten S. 39-40).